

BUZINKAY GÉZA**A LELEPLEZŐ PUBLICISZTIKA KEZDETEI:
CSERNÁTONY LAJOS**

Csernátony Lajos nevét kétszer tanulta meg a magyar újságolvasó-politizáló közönség: 1848-ban és 1867 után. A heves csatákat vívó hírlapok, az intézményeket támadó viták az 1840-es évek elejétől jelen voltak a hazai közéletben (elég csak Kossuth és Széchenyi hírlapi vitájára, Petőfi forradalmi publicisztikájára utalnunk). Akkor ezek a viták és támadások mindig elvek és politikai programok nevében jelentek meg.¹ Az újdonság, ami Csernátonyval megjelent – ha nem is egyedül vele, de vele a legmarkásabban –: leleplezés a botránykeltés céljával, az ellentétes párthoz, véleménycsoporthoz tartozó személyek erkölcsi, sőt egzisztenciális megsemmisítésére törő harcmódot. És újdonság volt nyers, durva stílusa is. Nyugat-Európában ez a fajta újságírás a tömegek újságolvasóként és politikai tényezőként való megjelenésével, a tömegsajtó kialakulásával állt kapcsolatban² – Magyarországon a szűk társadalmi körben játszódó pártpolitika eszközeként jelent meg.

Csernátony – valójában Cseh – Lajos (1823–1901) Kolozsvárról került Pestre. Egy fiatalkori „botlása” után – pénzhamisítás, amelyért börtönbüntetésre ítélték, sőt „suttogtak ellene időnként egyéb magántermészetű erkölcsi botlásokat is, de ezeket bizonyítani soha se tudták”³ – Kossuth Lajos mégis bizalmi állásba helyezte. De még azt megelőzően, 1848. március 19-én Pálfi Alberttel együtt megalapították a forradalmár fiatalság radikális napilapját, a Márczius Tizenötödikét. Ottani működése élénk visszhangot keltett vagdalkozó radikalizmusával, és támadásaival a Batthyány-kormány ellen. Még „forradalmi stílust” is képviselt a lap: rövid, szinte mondatonkénti új bekezdések, a személynevek átírása kiejtés szerint, a névvégi y helyett i írása (amit forradalmi hagyományként Jókai megőrzött, és ekkor még Csernátony is gyakorolt). Folyamatos botrányok vették körül az újságot egészen az 1849. július 7-i betiltásáig. „Sokszor neveltünk,

¹ Petőfi Vörösmarty megtámadását követően így írt az *Életképek* 1848. szeptember 10-i számában: „...nem elvem magánügyeket közrebocsátani, nem akarok olly fegyverrel vívni, mellynek egyik vége legyőzi ugyan ellenemet, de a másik vége engemet beszennyezne.” Idézi: *1848–49 a korabeli napilapok tükrében*, összeáll. BAY Ferenc, Bp., Officina Könyvtár, 1943, 87.

² ASA BRIGGS, PETER BURKE, *A média társadalomtörténete Gutenbergtől az internetig*, Bp., 2004, 200–202.

³ Egyetértés, 35. évf., 64. sz., 1901. március 5., 4–5; a bizonyítatlan szóbeszédnél konkrétan tud lopásról PÁLFFY János, *Magyarországi és erdélyi urak*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, é. n., 111–112.

többször bosszankodtunk e fürge lap felett...” – emlékezett vissza Pulszky Ferenc.⁴ A forradalmár fiatalok természetesen másképp fogták fel a polgárpukkasztás értelmét. Degré Alajos visszaemlékezésében így írt a Márczius Tizenötödikéről: „Főmunkatársa, Csernátony Lajos oly irányt gyakorolt, mitől a vakandokok prüszköltek, s ha egy-egy Tihanyi Ferencet [jelentéktelen telekkönyvvezető a budai járásbírószágon – B. G.] vagy tökhetest tollára vett, azt úgy szétaprította, hogy azon egy ép darab sem maradt. Már pályája kezdetén oly érdekeltséget tudott kelteni, hogy megjelenését a közönség naponként izgatottan várta, mert egyik kezében mindig tükröt, a másikban meg ostort tartott.”⁵

Csernátony kezdettől fogva csak politikai publicisztikát írt, akár mint vezércikk, akár mint tárca, akár mint levélsorozat jelentek meg írásai. 1848. június 7-én indította *Mimosák* című rovatát (kommentált hírek, rövid szurkálások), mely augusztus 19-től *Mákvirágok* címmel folytatódott. Itt közölt cikkeinek éle kizárólag a főrendek politizálása ellen irányult. Hangja plebejus indulatúnak látszott, de inkább a református székely (kis)nemesnek a magyarországi katolikus arisztokratákkal szembeni mélyről jövő indulata fejeződött ki benne.

A *Mákvirágok* rovat, amelyet utólag, a századvégen Csernátony Nemzet-beli rovata, a *Rovás* első megjelenésének tartottak, valójában módosított utánczata volt Jókai *Charivari* című rovatának, amelyet az Esti Lapokban egészen 1849 nyaráig folytatott. Jókai ott anekdotákat írt meg, Csernátony viszont elsősorban személyekről szóló pletykákkal hozakodott elő. (Mindkettőnek őse Nagy Ignác 1844-től publikált *Budapesti hírharang* című rovata volt a konzervatív Budapesti Híradóban.)

November 25-én indult el a tárcának hangzó *Zrínyi utcai levelek* c. sorozata, azonban annak ellenére, hogy „szoba politikus”-ként határozta meg önmagát, itt is durva hangú politikai támadásokat indított, szükség esetén még statáriummal is megfenyegetve áldozatait. Leggyakoribb célpontjai Széchenyi, Pulszky Ferenc, Mészáros Lázár, Szemere Bertalan és Rottenbiller Lipót voltak.

Már ekkor feltűntek Csernátony stílusának jellegzetességei, melyek az egyéniségéből eredtek. A forradalom szabaddá tette a hangnemet, s azon az embergyűlölő karakter is megnyilvánulhatott. A politikai ellentét megnevezése helyett az emberi karakter lejáratása, sértő hasonlatok alkalmazása, hátsó gondolatok feltételezése – ezek használatát érzékeltetheti az első *Zrínyi utcai levél* egyik részlete:

„A Jósikákat már 1834-ben sem tartotta az erdélyi nép becsületes embereknek, de azért 1847-ben még is kezét csókolt Jósika Samu kancellárnak, pedig bizony ő kegyelmessége, ha akkor eb volt, ekkor legalább is kutyává nőtte ki magát.

Na de Széchenyi az ily fordulatot a körülményekhez maga alkalmazásnak nevezé, a kolosváriak pedig a nagy Széchenyinek mindig igen nagy tisztelői voltak, kivált midőn nemrég vasútra is szükségük lett volna.

A nemes gróf ezen fennebbi elvéhez igen hű maradt, s csupa következetességéből még – meg is bolondult, miután a mostani időkben az embernek eszét kell veszteni.

⁴ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, I, Bp., Franklin-Társulat, 1884², 314.

⁵ DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, Bp., Szépirodalmi, 1983, 192–193.

Hagyjuk őt azonban Döblingben, hol úgy is célját érni látszik, miután mindig Bécs felé tekintgetett.”⁶

Csernátóy nem csak hírlapíróként működött a forradalom idején; a kormány 1848. novemberi átalakításától kezdve a Honvédelmi Bizottmány egyik titkára is volt. Valószínűleg akkor került közel Kossuth Lajoshoz, amikor még szeptember végén jelentkezett felhívására, hogy toborzó körútján „fegyveresen kísérje.”⁷ Kossuth toborzó útjairól Csernátóy töle szokatlan lelkes tudósításokat írt a Márczius Tizenötödike lapjain. Hamarosan, október 16-án Kossuth megbízta őt (Jókaival együtt) bizalmas futárszolgálatlaltal Bécsbe.⁸

Amikor 1849. január elején Debrecenbe menekült a kormány, s természetesen vele együtt a hivatalos lap, a Közlöny szerkesztősége is, nem sok idő telt el, és Csernátóy cikkei megjelentek hasábjain. *Debreceni levelek egy budapesti hölgyhez* című rovata a Pesten maradtakat támadta élesen. Nevének január 27-i feltűnése után mindössze egyetlen hét telt el, amikor már a Honvédelmi Bizottmány nyilatkozatban ítélte el, hogy „a hivatalos Közlönyben magán íróktól olly cikkek is jelennek meg, mellyek részint tartalomra, részint modorra sem egy hivatalos lapnak komolyságával össze nem férnek, sem a kormány nézeteit híven vissza nem tükrözik...” Az ügy a Közlöny felügyelő belügyminiszter elé került. Maga Kossuth is azt írta Szemerének, hogy „...a Közlöny póriás kifejezései nagy botrányunkra szolgáltak nekünk is.”⁹ Csernátóyt eltávolították a laptól, február 2. után több cikke nem jelent meg ott.¹⁰

Csernátóy egyidejű titkári és publicista tevékenysége ezután felvetette Kossuthban az összeférhetlenség kérdését, és 1849. február 24-én felszólította Csernátóyt, hogy mondjon le mind a titkári állásról, mind az újságírásról. „Ön nem képzei, mennyit ártott, mennyi bajt okozott némely cikkeivel – írta Kossuth. – [...] Én Csernátóy véleményét, – ha felejtve az élet practicus oldalát, ezt gondolja, hogy illy nyilatkozatokkal használ a hazának (miben mondhatlanul csalódik) – a sajtószabadságnál fogva respectálok, de hogy saját titoknokom engem compromítáljon, s ő maga nehezitse borzasztó hivatalom sulyát – erre nem valék s nem vagyok elkészülve.” Arról is írt, hogy eddig őt minden támadással szemben megvédte, azokkal szemben is, akik múltja miatt óvták őt tőle.¹¹

⁶ CSERNÁTÓY Lajos, *Zrínyi utcai levelek*, I, Márczius Tizenötödike, 1. évf., 1848. november 25., 878.

⁷ Budapest, 1848. szeptember 24. *Kossuth Lajos 1848/49-ben*, III, *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottság élén, Első rész, 1848. szeptember–december*, s. a. r. BARTA István, Bp., Akadémiai, 1957 (Kossuth Lajos Összes Munkái, 13), 4. sz. irat, 26–27.

⁸ *Kossuth Lajos 1848/49-ben*, III, i. m., 122., 170. sz. irat, 214, 264–265.

⁹ *A forradalom és szabadságharc levelestára*, összeáll., jegyz., bev. V. WALDAPEL Eszter, III, Bp., Művelt Nép, 1955, 47. sz. levél, 118. A január 31-i számban megjelent cikkről van szó, amelyben Csernátóy ilyen kitételeiből idéz: „Valami Zsófia nevű boszorkány”, „valami Szepi nevű fiókat ültették, kiről el akarják hitetni, hogy király... bár még beszélni is alig tud”, „Másként – mint király – meg sem tudna élni, annyira nekiszokott az ingyennek, csalásnak és lopásnak” stb.

¹⁰ V. WINDISCH Éva, *Közlöny (1848–1849): A forradalom és szabadságharc hivatalos lapjának története*, Bp., Akadémiai, 1958, 51–54.

¹¹ *Kossuth Lajos 1848/49-ben*, V, s. a. r. BARTA István, Bp., Akadémiai, 1955 (Kossuth Lajos Összes Munkái, 15), Függelék, 34. sz. irat, 894–897.

Kossuth, úgy látszik, valóban kitüntető engedékenységgel bánt Csernátonyval, amiben szerepet játszhatott, hogy talán a saját publicista működésének elszánt és sikeres folytatóját látta benne.¹²

Csernátony Kossuth összes kritikai megjegyzése előtt meghajolt, és tanácsát kérte, hogyan mondjon le. Kossuth a valóságos indok nyilvánosságra hozatala helyett a fontosabb megbízatásra való hivatkozást tanácsolta: „Nyilatkoztassa ki a lapban, hogy részint családi körülményei, részint másnemű rendeltetése következtében jelenti Ön, hogy sem titknoki hivatását, sem a journalistikai pályáját nem lehet folytatnia egy ideig – s olvasóinak hozza fel mentségül, hogy újabb rendeltetésének a journalistikai pályát feláldoznia azon meggyőződés indította, mert újabb rendeltetését mind titknoki hivatásánál, mind amannál a házára hasznosabbnak véli.” Hozzáfűzte, hogy egy évi titkári fizetését megkapja (!), és bizalmas külföldi futári megbízást kap. A Márczius Tizenötödike 1849. február 28-i számában Csernátony bejelentette lemondását mindkét tevékenységéről Kossuth intenciói szerint, és egyúttal részletesen ismertette fiatalkori botlásának történetét – s közben részleteket közölt Kossuth leveléből is.¹³

Kossuth első megbízásának nem tudott eleget tenni, mert a határzár miatt nem jutott ki az országból. Március 21-én ismét bejelentkezett a Márczius Tizenötödikénél, és ott folytatta publicisztikai működését – modorát tekintve is –, ahol nemrég abbahagyta. A gróf Teleki Lászlónak szóló levéllel és a Függetlenségi Nyilatkozatról Louis Napoleonnak szóló értesítéssel Csernátony – Fejér álnéven – május 14-én jutott el Párizsba.¹⁴ Onnan vitt tovább utasításokat a magyar kormány angliai megbízottjához, Pulszky Ferenchez is (akit még nem sokkal korábban gyakran és élesen támadott a Márczius Tizenötödikében). Május 18-án indult Párizsból,¹⁵ s a hó végén érkezett Londonba. Rövid idő múlva már mint a magyar ügy angliai támogatóinak szervezete, a Hungarian Propaganda Committee tagja vett részt az angol sajtó (Examiner, Morning Herald, Globe, Daily News) számára készülő cikkek írásában.¹⁶ Ezzel kezdődött a nyugat-európai sajtóval kialakított, mintegy húsz évig fennálló kapcsolata.

Londonból visszatért Párizsba, de 1850-re már az ottani magyar emigráció vezetői és főleg gróf Teleki László ellen fordult. A magyar emigrációról saját nézeteit írta meg a francia (National) és a magyar sajtónak, és nem törődött az emigráció politikai szempontjaival, holott az emigráció vezetőitől mint politikai feladatot kapta a publikálást, sőt a sajtókapcsolatokat is. Minden lehetséges alkalommal támadta az arisztokráciát (sejtetően nem csak demokrata érzelemből, de múltja kínos fejezetének ellensúlyozására is, hiszen fiatalkori hamisítása, lopásai arisztokrata házaknál történtek); ez azonban cikkei-

¹² Csernátony legalábbis a támadó oldalát folytatta a Pesti Hírlap vezércikkirójának, akit Kosáry Domokos így jellemezett: „Kossuth dicsér és pellengérré állít.” *A magyar sajtó története*, I, 1705–1848, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1979, 393.

¹³ *Kossuth Lajos 1848/49-ben*, V, i. h.

¹⁴ TELEKI László *Válogatott munkái*, szerk., bev. KEMÉNY G. Gábor, Bp., Szépirodalmi, 1961, II, 284.

¹⁵ *A forradalom és szabadságharc levelestára*, III, i. m., 197. sz. levél, 357.

¹⁶ Thomas KABDEBO, *Diplomat in Exile: Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849–1860*, New York, 1979, 18, 28.

nek csak az egyik ihletője lehetett. Például érdekes publicista ötlete volt Ausztriát a francia konzervatív párttal párhuzamba állítani, viszont Teleki László felháborodása sem érthetetlen, amiért ebben Ausztriának tett szívességet és a magyar szabadságharc jogsultságának aláásását látta, következményeként a tekintélyes francia konzervatívoknak a magyar emigráció ellen való hangolását érezte.¹⁷

A párizsi magyar emigránsok többsége Csernátont kémnek tekintette, mivel a Haynau-diktatúra alatt megindított félhivatalos Magyar Hírlap számára névtelenül írt cikkeiben részletesen beszámolt az emigráció belső viszályairól, személyekre kihegyezve pletykálgodott és támadott, amint ezt korábban Pesten is tette, és az emigráció körülményeiből a saját működésére nézve nem vont le következtetéseket. Az első levélhez tartozó jegyzetben a Magyar Hírlap szerkesztője, a rosszhírű, udvarhú, mindig megalkuvásra és rágalmazásra kész Szilágyi Ferenc azt írta, hogy „szerződött” a párizsi levelezővel, ami rendszeresített kapcsolatra utal. Szilágyi még a kolozsvári református kollégiumban tanára volt Csernátornak, s talán az ő viselkedésének és etikai felfogásának hatása is felfedezhető Csernátornál.¹⁸ 1850. január 31. és 1851. szeptember 30. között jelentek meg Csernátony párizsi levelei, előbb a *Külföld*, aztán a *Levelezések* rovatban, végül a tárcák között; ez utóbbi rovatban Hontalan álnéven publikálta a *Párizsi tollrajzok* sorozatot, amelyben kevesebb szó esett a francia politikáról, de több az emigráció ügyeiről.

Feltehetőleg mind Csernátony, mind Szilágyi örömet lelte az emigráció befeketítésében, bár talán nem tudatosan nemzetellenes szándékkal, inkább az egyes személyek lejáratása miatt. A hatóságokat viszont meglepéssel töltötte el az emigráció minél sötétebb színben történő kezelése, mint a megtorlás egyfajta igazolása. A belügyminiszter és a helytartóság főnöke tudták, hogy ki a levelek szerzője, és sokallták, hogy a menekültek állandó téma az újságban; viszont Szilágyi azzal érvelt, hogy az olvasók e levelek miatt veszik meg a lapot, és végül is ennek segítségével azok az információk is eljutnak hozzájuk, amelyek a kormányzat számára fontosak. Csernátony egészen addig küldte leveleit, amíg a hadbírótság távollétében halálra nem ítélte. Az ítélet mint a Honvédelmi Bizottmány titkárát, nem mint publicistát sújtotta.¹⁹

Csernátony a francia hatóságok előtt is kellemetlen helyzetbe hozta az emigrációt. Teleki László számára kezelhetetlen volt, utasításait nem fogadta el, holott azok abból a megállapodásból következtek, amelyet Teleki kötött a párizsi rendőrfőnökkel. Franciaországi befogadásuknak az volt a feltétele, hogy nem avatkoznak a francia politikába,

¹⁷ TELEKI *Válogatott munkái, i. m.*, 65–66 (Teleki László 1850. szeptember 20-ai levele özv. gr. Batthyány Lajosnéhoz).

¹⁸ Angyal Dávid árnyalt jellemzése szerint Szilágyi Ferenc „Erdélyi környezetében ifjúsága óta hozzászokott a személyeskedő, kicsinyes vetélkedéshez. Impresszionábilis, hirtelen haragú ember volt, noha könnyen napirendre tért a sértés felett, ha érdeke úgy kívánta. Másrészt ritka makacssággal tudott haragot tartani és személyeskedő dühében igen messze ragadtatta magát.” ANGYAL Dávid, *A magyar hírlapirodalom 1849–1860* = FALK Miksa és KECSKEMÉTHY Aurél *Elkobozott levelezése*, szerk., bev., jegyz. ANGYAL Dávid, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925, 20.

¹⁹ ANGYAL 1925, 68.

Csernátony politikai leveleit viszont a megállapodás megszegésének tekintették.²⁰ Az emigránsok először felszólították Csernátont, hogy változtasson modorán; ezt többen aláírták, de nem mindenki. Erre a Magyar Hírlap 1850. október 2-i számának párizsi levelében már ő támadott egyes félremagyarázással: „...Mint látszik, Csernátony nincsen egészen kitaszítva az emberiség kebléből – írta név nélkül önmagáról –, s többen is vannak, kik egy grófi Geßler-kalap arisztokratizmus elött alázatos bókokat csinálni nem tartják az élet főboldogságának. Régen volt az, midőn az oligarchia mindent abszorbeálhatott, mai világban mindnyájan excellenciás urak vagyunk.”²¹ Szinte osztályharcos indulatú, de félrevezető érvelése nem hatott, sőt még inkább önmaga ellen hangolta az emigrációt. Végül is az emigránsok kizárták maguk közül, s ezt több vezetőjük aláírásával megküldték a Pesti Naplónak (1850. október 25.). Teleki másnap így indokolta Kossuthnak: „Hamisítót és tolvajt, ki javulásának jeleit adta volna igen, talán igen, de hamisítót és tolvajt, ki azonfelül rágalmazó is, áruló is, kém is, s dacol is velünk, ki érdekünk, akaratunk, böcsületünk ellen cselekszik, körünkben tovább meg nem szenvedhetünk.”²²

Szilágyi mindenek ellenére még közel további egy évig közölte Csernátony leveleit, amelyek így még inkább hiteltelennítették a franciaországi emigrációt. Párizsi tartózkodása végül úgy ért véget, hogy III. Napóleon trónra léptével, 1851 végén kiutasították Franciaországból.²³ Ismét Londonba költözött. Egy fennmaradt levelének tanúsága szerint tetteit igazolni kívánó levelet írt onnan Kossuthnak. Ám a terjengős írás saját mozgatórugóinak feltárása helyett azt ítélte el, hogy a magyar emigráció még akkor sem tud egységes lenni a tőle való bocsánatkérésben, amikor Görgey emlékirata megjelenik; levelének nagy részét Görgeynek kiszámítottan aljas és minősíthetetlen stílusú mocskolása tette ki.²⁴ Aztán 1853 végén hét hónapra a Kossuth-nővérek meghívására New Yorkba ment, ahol dolgozott az Independent című magazinnak és a New York Times

²⁰ Teleki László az emigráció vezetői között nyíltan hirdette rossz véleményét Csernátonyról. Batthyány Lajos özvegyének pl. azt írta, hogy „Csernátony egész rossz elem” (TELEKI *Válogatott munkái*, i. m., II, 65), Horváth Mihálynak pedig: „Csernátony, s más hozzá hasonló gazemberek és tolvajok” (uo., 73).

²¹ ANGYAL 1925, i. h.

²² Teleki László levele Kossuth Lajoshoz, 1850. október 26. TELEKI *Válogatott munkái*, i. m., II, 67.

²³ Csernátony párizsi működésére és Teleki Lászlóval való viszonyára vonatkozólag lásd CSÉP Attila, *Csernátony Lajos névtelen és álnevű levelezése a Magyar Hírlapban*, OSZK Évk, 1958, 340–348; ANGYAL, i. m., 68–70; KEMÉNY G. Gábor, *Teleki László = TELEKI Válogatott munkái*, i. m., I, 88–89; PÁLFFY, i. m., 112.

²⁴ Csernátony Lajos levele Kossuth Lajoshoz, London, 1852. július 31. *A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852*, összeáll. JÁNOSSY Dénes, II, második rész, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1948, 997–1002. A levél egyik jellemző részlete: „A világosi áruló megtöré hallgatását. Hisz Ön is hallá bizonyára egész Amerikába át a fenevad-ordítást, melyet e hiéna, a temetővé változtatott hazába tört, szentségtelen körmeivel a nemzeti dicsőség sírhalmaikat felkaparni s telhetetlen gonoszságával mártírjaink szent tetemein rágódni [sic!]. Görgey könyve megjelent.

A bélpoklos ezen excrementumának analysise után én leghalálosabb személyes ellenemnek is megtudnék bocsátani s félretéve minden jogos szenvedélyességet az irányombani méltatlanságok [!] emlékezetére [...] ügyellenesnek s így vétkesnek tartanám valamit, bármí csekélységet tenni, mely a világnak bizonyosságul szolgálhatna, hogy a magyar emigratio még ama könyv megjelenése után sem tud egy lenni.” (999–1000.)

európai rovatát „vezette” (ha igaz), majd pedig mint megbízott levelezője tért vissza Londonba (ha igaz).²⁵ Angliában hírlapi levelezésből és magántanításból élt. 1860-ban Nápolyba költözött, és Garibaldi magyar légiójának hadbírája lett. A következő évben Torinóba ment át, egészen 1864 tavaszáig ott maradt, majd sűrűn tartózkodott Firenzében. Ismét állandó kapcsolatba került Kossuthal, aki korábbi tapasztalatai ellenére teljesen megbízott benne, hogy küldetésében nem lesz indiszkrét.²⁶ Nézeteinek propagálásában az angol, az amerikai és az olasz sajtóban ismét tevékeny szerepet játszott.²⁷ Kossuthnak írt leveleiben az emigráció néhány tagjának (kitüntetetten Pulszky Ferencnek) a lejárását is folytatta.²⁸

Három és fél éven keresztül a londoni Morning Star levelezőjeként adott hírt magáról, s még a kiegyezéskor hazatérve, a királykoronázásról szóló beszámoló is tőle származott.²⁹ A Morning Starról és abban a saját pozíciójáról így írt: „...az angol sajtó egyik, világra szóló lapjának (*Bright* közlönyének) kényelmesen élő levelezője...” maradhatott volna, de ő a nemzet szolgálatát választotta.³⁰ John Bright és Richard Cobden, a „manchesteri iskola”, a szabadkereskedelem legjelesebb képviselőinek nevét akkor a magyar újságolvasók is jól ismerték, nem kis részben Kossuth hivatkozásaiból. Kossuth irataiban többször „a Cobden–Bright-párt hatalmas közlönye” megnevezéssel említette a Morning Start,³¹ ami ugyan több szempontból sem felelt meg a valóságnak, de Kossuth szava elég volt ahhoz, hogy az angol sajtóviszonyokat alig ismerő magyarok felnézzenek a nemzetközileg számon tartott Csernátanyra.

Bármennyire is halálraítélt emigráns volt, Csernátany újságíróként messzemenően kihasználta, hogy a magyar sajtó számára különleges tudósítói helyzetben van. Az 1850–60-as években nem csak a Magyar Hírlapnak küldött rendszeresen cikkeket, hanem a

²⁵ Szinyei József irodalmi életrajzi lexikonában a címszók alapja a megadott szempontok szerint önéletrajzok voltak, amelyeket Szinyei saját jegyzetei és az önmaga által megítélt terjedelem igényei szerint átdolgozott. (SZINYEI JÓZSEF, *Hogyan készülnek a magyar írók?* = *Id. Szinyei József emlékezete, összeáll.*, s. a. r. GAZDA István, Piliscsaba, 2002, 37–46.) Ez a munkamódszer sok hibalehetőséget tartalmaz, és az élő írók esetében nagyjából az önértékelést nyújtotta. Csernátany címszavában is több bizonytalan, más forrásokból hiányzó, nem ellenőrizhető adat szerepel.

²⁶ „Azt hiszem, közös érdek, hogy rendesen értesítve legyek a politikai helyzetről – írta Kossuth Cerruti államtitkárnak. – Engedje meg, kérem, hogy Csernátany urat megbizzam azzal, hogy időközönként nevében Önhöz menjen és átvegye a nekem szóló híreket és parancsokat. Bizonyos lehet benne, hogy ő szigorúan meg fogja tartani a határvonalat az ügyvivői és hírlapírói teendők közt, és sohasem fog elkövetni indiscretiót.” Kossuth levele Cerrutinak, Turin, 1866. augusztus 21. *Kossuth Lajos iratai*, VI, s. a. r. KOSSUTH Ferencz, Bp., Athenaeum, 1898, 522–526.

²⁷ Kossuth „sajtóirodájának” működésére vonatkozóan: *A magyar sajtó története*, II/1, 1848–1867, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 312–313.

²⁸ A sajtóban ekkor megjelenő levelei nem feltétlenül a megnevezett helyszínen születtek. Jósika Miklós 1864. október 1-jei levelében írja Drezdából: „...a lapokban dominus Csernátany a legdühösebb szerelmes leveleket írja Amerikából – pedig tudtomra Piemontban van.” JÓSIKA Miklós, *„Idegen, de szabad hazában”*, Bp., 1988, 411–412.

²⁹ SZINYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái*, II, Bp., 1892, 317–320.

³⁰ CSERNÁTANY Lajos, *Hogyan lett belőlem felelős szerkesztő?*, Ellenőr, 1. évf., 2. sz., 1869. március 2., 1.

³¹ KOSSUTH Lajos, *Irataim az emigrációból*, III, *A remény és csapások kora, 1860–1862*, Bp., Athenaeum, 1882, 391, 402.

Hölgyfutár (Tony álnéven), a Pesti Napló, a Vasárnapi Újság, a Szépirodalmi Közlöny, a Fővárosi Lapok, a Színházi Lapok, a Bolond Miska (Ludas Matyi álnéven) és a Hazánk s a Külföld levelezője is volt. Ő maga kereste meg a szerkesztőket, ajánlkozott rendszeres levelezésre, és kérte instrukcióikat.³² A szerkesztőket többnyire ismerte 1848–49-ből, illetve inkább az ő nevét ismerték (pl. Pákh Albert, a Vasárnapi Újság szerkesztője), többeket régi barátainak nevezett, mint Egressy Gábort, a Színházi Lapok szerkesztőjét és Pompéry Jánost, a Pesti Napló szerkesztőjét 1857-ben.

Hazatérésekor nem kért kegyelmet. Lehet, hogy ezt Kossuthra való tekintettel tette,³³ mindenesetre fontos ellenzéki cselekedetként lehetett hivatkozni rá, még ha ennek 1867 elején nem is volt már nagy kockázata, hiszen tudható volt, hogy a kiegyezés közkegyelemmel jár együtt. Az első választáskor követ lett a pesti Józsefvárosban a balközép párt színeiben. Kortesei segítségével mint Kossuth egykori titkára szerepelt.³⁴ Egészen haláláig, majdnem harmincöt éven át szabadelvű képviselő maradt (Budapest, Fiume és Szakolca), Tisza Kálmán egyik legmegbízhatóbb és leghasznosabb híve. Élete a korábbi nyugtalan vándorlásnak szinte ellentétévé váltott át: az Angol Királynő szálló – ahol kétszobás apartmanban lakott –, nyáron a Margitsziget, illetve a képviselőház között oszlott meg. Egész életében agglégény maradt, sőt intim kapcsolatáról sem beszélt soha senki. Rokonaival nem tartotta a kapcsolatot, „családtagokként” énekes madarakat nevelt az egyik szobájában.

Hazatérése a forradalom emlékét őrző olvasók számára fontos esemény lehetett, aminek ő maga is hangsúlyozta a jelentőségét. Kossuthal a háttérben azt a benyomást kelthette, hogy személye védett, és igazságosztó ostorozóként léphet fel, elsősorban az egykori emigránsokkal szemben. Először a balközép párt hírlapjának, a Jókai Mór szerkesztette A Honnak lett főmunkatársa. „Alig jött haza, megdöbbené a közönséget – írta egykorúan Kecskeméthy Aurél *Kákay Aranyos Krónikájában*. – Ő nem üdvözölte hazáját; nem jött ajkán egyetlen nemes érzeménnyel; hanem szitkokkal, fenyegetéssel mindazon 14,999,999 ember ellen, kik nem szöktek ki elég jókor, és iskolás gyermeki hetvenkedéssel. [...] Szokatlan hang üt meg az olvasó fülét. Szokatlan, de nem új. Úgy

³² Lásd leveleit: OSZK Kézirattár, Levelestár, Egressy Gáborhoz, Pompéry Jánoshoz és Pákh Alberthez írt levelei.

³³ De ettől kezdve nincs több személyes kapcsolat Kossuth és Csernátony között, legalábbis Kossuth iratai között nincs nyoma.

³⁴ A Franz Haberl által írt kortesnóta így szólt:

Die Waitzner hab'n Kossuth gewählt
Gott soll dafür sie segnen
Wir dürfen auch nicht zurückbleiben
Csernátony soll leben!
Er war Kossuth's Sekretär
Gewiß eine große Ehr'
Er lebe als Deputirter!
Wir wünschen uns nicht mehr.

Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Kézirattár, 2052.

kezdé újra, ahogy végzé 49-ben nótáját. [...] A megfoghatlannal határos, hogy húsz év alatt nem csak mit sem tanult külföldön; de még modora, sőt illem-érzéke sem mívelődött.”³⁵ A szabadelvű Mikszáth Kálmán hasonlóan, de még erősebb kifejezésekkel írt róla: „Megjött a külföldről Csernátony s megkezdte »pecérdús« cikkeit és apróságait A Honban – írta –, s mérgezett fegyverek kezdtek meghonosodni a sajtóban. [...] Tintatartójában epe feketéllett, nem tinta. Tolla hegye gyilok volt.”³⁶

Csernátony sztárként viselkedett A Honnál. Előfordult, hogy ilyen levelet küldött Jókainak: „Tegnap nem volt kedvem írni, mert haragudtam... Ma itt a cikk...”³⁷ Hamarosan olyan légkör alakult ki, mintha Jókai egy politikai felügyelőt kapott volna maga mellé. Csernátony kifogásokat fogalmazott meg a szerkesztő vezércikkeinek tartalmával szemben, szemrehányásokat tett magatartásáért. Gyámkodó hangon és a megkérdőjelezhetetlen elvi tartás biztonságával szólt, mint egy cenzor. Jókainak 1867. december 4-én írott levelében nézetkülönbségeiket hánytorgatta fel. Kijelentette, hogy ugyan nem barátja a macskazenének, ablaktörésnek, de ha olyan fiatalok, akiknek ősei Pozsonyban, a reformkori országgyűlések színhelyén csináltak macskazenét, most Görgey ellen tüntetnek, „...én isten ugyse, nem tartom kötelességemnek őket hírlapilag megdorgálni, sőt helytelennek tartom, hogy ily rendreutasítás A Hon részéről tétessék, mely a fiatalság életreterázásán dolgozék, s tétessék az egész fiatalsághoz, midőn nem tudni, hogy ennek melyik és milyen része a »bűnös«. Én a dolgot a rendőrségre bízom, melynek kötelessége a garázdálkodást – ha ilyenné alakul a tüntetés – megtorlani a törvény szerint. De hogy én leczkéttessem a kormánypolitika, sőt éppen a Görgey elleni közundor tüntetőit, azt már nem teszem...” Mialatt Jókai a Balatonnál volt, folytatta, ő a szerkesztői üzenetekben közölte, hogy „...A Honban tilos Görgeyről akármit is beszélni. És te polemianak tárod fel tárczádat ez ember magasztalói előtt – s aztán neki állasz az *ellenzék* egy részének, s azt vádolod azért, ami a kormánypárt bűne: a helyzet meddőségéért.” „Légy szíves tehát e tárgyról gondolkodni s, ha jónak látod, beszélni iránta Tiszával, Ghyczyvel és Nyáryval is” – adta ki végül az utasítást, mert ha Jókai nem változtat magatartásán, ő megváltik lapjától.³⁸

³⁵ „Csernátony gunyora nem keresi a gunyorra méltót; ő csak bántani akar. Benne csak a malitia működik, minden erkölcsi ösztön nélkül. [...] Elemében csak akkor van, ha személyt kapott fel marakodási szenvedélye. És ebben is a kicsinyekre van passiója. Neki senki sem elég csekély, hogy tollára ne méltassa. Ellenben a nagyot is előbb törpévé teszi, mondhatni lealjasítja; s csak akkor bánik el vele. Különbséget tenni, neki nem adatott. Érdem, tisztesség, becsület: neki bliktri. Nincs érzéke irántuk. Mindenkiről a legaljasabbat teszi fel. [...] Az erkölcsi mérvnek e teljes hiánya sodorta őt oly fátumba, melynek következményei élte fogytáig üldözni fogják...” [KECSKEMÉTHY Aurél] KÁKAY ARANYOS *Politikai társadalmi tragico-humoristicus krónikája*, Pest, Ráth Mór, 1869, 61–62. Csernátony rá jellemző módon vágott vissza: Kecskeméthy halálakor írott nekrológiájában, tagadó formában – tehát sem a válasz, sem a per nem fenyegette – vetett fel olyasmit, amit senki sem állított, hogy Széchenyit a bécsi rendőrségnek Kecskeméthy jelentette volna fel: *Ellenőr*, 9. évf., 1877. április 20., 2.

³⁶ MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, kiad. REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1960 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 18–19), II, 70–71.

³⁷ OSZK Kézirattár, Fond V/105, 8. sz.

³⁸ OSZK Kézirattár, Fond V/105, 4. sz., kiemelések az eredetiben.

Ez nem túl sokára be is következett. Alig több mint egy év múlva, 1869. január 6-án Csernátony kurta és nyers hangú levélben felszólította Jókait, hogy tudassa a közönséggel: többé nem tartozik A Hon munkatársai közé. „Elhatározásom okairól bátor leszek értesíteni a t. közönséget akkor és ott, ha és hol hírlapírói működésemet ismét folytatom.”³⁹ Egy terjedelmes, másfél kolumnás vezércikkben tette meg ezt akkor elindított lapja, az Ellenőr 2. számában,⁴⁰ de a lényegét már korábban megírta Jókainak magánlevelében. Indoklásának módja megegyezett a vezércikkeiben követett módszerrel: az érvek célszerűségi alapon való csoportosítása, a vitás kérdések új szempontokra történő átcsúsztatása, a fenyegetés, a támadás és az eszmei szigor vegyítése. A levélben emlékeztette Jókait arra, hogy ő csak azzal a feltétellel maradt A Hon munkatársa, ha cikkeiért csakis ő felel – azaz a szerkesztőnek semmi köze ahhoz, amit ír, sem következményeihez. Ez a forradalmi időkben, 1848–49-ben ismert eljárás⁴¹ stabil polgári körülmények között a szerkesztői felelősség kétségbe vonását jelentette, vagyis képtelen követelés volt. Ám „savanyú a szőlő” fordulattal mégis elmagyarázta Jókainak: azért provokálta Somssich Pált, a képviselőház Deák-párti alelnökét, hogy utána elmondhassa véleményét a párbajról, amelyet elítél és megvet; de Somssich nem verekedett meg vele. A Somssich-eset után Pulszky Ferenc Csernátony ellene intézett újabb támadására kijelentette, hogy nem hívhatja ki párbajra azt, akit „nem akar rehabilitálni”.

Mindezek az események még az emigrációból történt kizárásának következményei voltak, s amit Csernátony becsületbeli sértettségtől feldúltan adott elő, majd még bonyolultabban írt meg az Ellenőrben, az azt jelentette, hogy becsületbíróvági döntés alapján nem lehetett vele párbajozni, mert elvesztette a becsületét.

Jókai azonban végül is mint szerkesztő, Csernátony cikke miatt kiállt pisztolypárbajra Pulszkyval – amire Csernátony azt a vádló magyarázatot találta, hogy Jókaira ezt rákényszerítette a jobboldali, a „casinói clique”. Csernátony érvelése és magyarázatai ekkorra már egyneműen politikaivá váltak: minden eseménynek és minden emberi botlásnak kiderítette a politikai indítékát.

„Én nem vagyok politikus és hírlapíró sem azért, hogy saját hiúságom és ámbitiom sugallatait kielégíthessem, sem azért, hogy magamnak bárminemű anyagi vagy társadalmi előnyt nyerjek – fogalmazza meg Jókai számára közéleti küldetésstudatát. –

Politikus és hírlapíró vagyok csupán azért, mert az elveket, melyeknek élek, hazámra nézve üdvösöknek tartom, s mert a képességet, mellyel tollamat felruházá a sors, amaz elvek győzelmének kivívására fordítani polgári hivatásom kötelességének ismerem. [...]

De mert úgy érzek, amint írok: az én működésemet nem rendelem alá *semmiféle* cotteria fogalmainak, semmiféle köröcskék szűk látkörű ötleteinek.

Én csak *egy birát* ismerek el hírlapírói eljárásom felett: a *közönséget*. [...]

³⁹ OSZK Kézirattár, Fond V/105, 5. sz.

⁴⁰ CSERNÁTONY Lajos, *Hogyan lett belőlem felelős szerkesztő?*, Ellenőr, 1. évf., 2. sz., 1869. március 2., 1–2.

⁴¹ Például Jókait 1849. februárban ilyen feltétellel bizta meg a Honvédelmi Bizottmány a Közlöny politikai rovatának vezetésével. V. WINDISCH 1958, i. m., 55.

A közönségre hagyni az ítéletet s ez ítélet előtt meghajlani kész voltam és kész leszek mindég. S nincs okom feltenni, hogy a közönség ítélete eddigelő ellenem fordult volna, s nem félek, hogy ezután magam ellen fordítsam.

Te, kedves barátom, nem látszol ily teljes hittel lenni a közvélemény hatalmában. Megérdemled helyeslését te is, de nem bízol eléggé erejének terjedelmi hatóságában. Neked kisebb, kicsi körök helyeslése is kell, hogy jól érezd magadat midőn cselekszel. És innen ered aztán határozatlanságod nem egyszer, midőn nincs ok rá. Tele vagy hazafias, lovagias és baráti érzelemmel s mégis gyenge vagy és gyengíted – akaratlanul – magad és barátaid állását is.

Ezért kell elválnunk.”⁴²

Csernátony közéleti magatartásra vonatkozó és a közönség ítéletére hivatkozó mondati érezhetően a francia és az angol sajtóélet megtapasztalásán alakultak ki, annak fogalmait használta. Ugyanezt megírta lapjában is, jelentékeny hangsúlyeltolódásokkal és főleg figyelemre méltóan más stílusban. „Az általam megtámadatni ítélt érdekek, egyének és pájtások haragjára, böszültségére és rohamaira... el voltam készülve, mint szerfelett természetes esélyre – írta az Ellenőrben. – Sőt örvendtem is neki, mint jelnek az eszmetusáról s jellemfejlődéséről hazai sajtónkban, hol az egymás kezét mosó pájtásokodás s a – ha te nem ütöd az én zsidómat én sem ütöm a te keresztyénedet-féle viszonyos jézsuitáskodás, már-már a kurutyoló tespedés békanyálás veszedelmévé ingoványosíták századunk legnagyobb hatalomterét, a hírlap irodalmat – nagy öröme a gólyapártnak.”⁴³ A túlzó, csikorgó stílus, a hatásvadász és rettenetes képzavar nyilván a (mű)felháborodás demonstrálását szolgálta – és iskolát teremtett.

A Hon szerkesztőségéből történt kilépése után 1869. március 1-jén indult saját hírlapja, az Ellenőr. Címválasztása nem igényelt magyarázatot: a kortársak még tudták, hogy a pesti Ellenzéki Kör 1847-ben németországi nyomdamegjelöléssel kiadott „politikai zsebkönyv”-ének, illetve Kolozsvár első, a forradalom évében megjelenő napilapjának („radikál politikai lap”) ugyanez volt a címe. Csernátony egy személyben volt tulajdonosa is, szerkesztője is lapjának. Kimondva pártlapot indított; a lap kaucióját a balközép párt vezetői adták össze, köztük elsőként az összeg majdnem egyötödét kitevő kétezer forintot Tisza Kálmán.⁴⁴

De Tisza nem ezzel az összeggel vásárolta meg Csernátont – kettejük kapcsolata tartósabb és bonyolultabb volt. Csernátony életében Tisza az őt megvédő (és ugyanakkor felhasználó) Kossuth helyébe lépett. Az Ellenőr fiatal munkatársa, a szerkesztőjére mestereként tekintő, bár később vele szembe forduló szélsőséges botrányhős, Verhovay Gyula kissé talán eltúlozva, de lélektanilag valószínű magyarázatot talált Csernátony magatartására. Amikor nem álltak ki vele párbajozni a cikkeivel megsértett politikusok, írta, „Csernátony kisérteties halaványsággal járt-kelt a társadalmi állása ellen intézett támadások között, de cikkei és apróságai még csak kiméletlenebbek voltak.” Hamarosan Klap-

⁴² OSZK Kézirattár, Fond V/105, 6. sz., kiemelések az eredetiben.

⁴³ CSERNÁTONY Lajos, *Hogyan lett belőlem felelős szerkesztő?*, Ellenőr, 1. évf., 2. sz., 1869. március 2., 1.

⁴⁴ Csernátony Lajos levele Simonyi Ernőhöz, 1869. február 8. OSZK Kézirattár, Levelestár; *A magyar sajtó története*, II/2, 1867–1892, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 102.

ka György inzultálta őt az országgyűlés folyosóján. „Elveszettnek hitték ez inzultálás következtében. Mindjárt a helyszínén azzal tüntettek ellene úgynevezett jó barátai, hogy igyekeztek őt kerülni...” Félrehúzódva, magára hagyva ült a képviselőház folyosóján. „Csernátonty e zugában, ez elhagyatottságában kereste föl Tisza Kálmán, és mikor a legtöbben láthatták a folyosóról, akkor szorított vele melegen kezét. Ez a kézszorítás fölemelte és megmentette. Ez a kézszorítás a lélektani rugója annak, mért ragaszkodott Csernátonty a házi ebet felülmúló hűséggel Tiszához...”⁴⁵ De ez a leírás csak a kapcsolat egyik oldalának bemutatása. Nehezen képzelhető, hogy ne lettek volna Csernátontyval kapcsolatban óvatosságra intő információi éppen Tisza Kálmánnak, már csak mint Teleki László unokaöccsének is. Ha ez így volt, akkor Tisza – feltehetőleg Kossuthhoz hasonlóan – számítással vett pártfogásba, védett meg folyamatosan egy kétes múltú embert, mert ebben a helyzetben biztos lehetett annak lojalitása iránt. Csernátonty a saját múltja miatt zsarolhatóvá vált, s ezt politikailag kihasználta Tisza, aki így egy „önkéntes” hívet nyert, ráadásul jól használható újságíró személyében.⁴⁶

Csernátonty az Ellenőrben nem egyszerűen pártfeladatokat teljesített, hanem Tisza Kálmán személyi politizálását szolgálta. Az első szám vezércikke természetesen nem ezt hirdette meg programként. „...Csak azon irányban fog haladni és működni, amelyet én, a felelős szerkesztő, fogok meghatározni, az idő és körülmények tekintetbevételével” – írta, azt sejtetve, hogy külső befolyástól mentes, független lapot kap majd az olvasó. „...E lap modora – míg vezetésem alatt álland – nem lesz szolgálai soha, senki irányában” – erősítette ezt a benyomást. Ám a hovatarozás kinyilvánítását sem mellőzte. „»Hitvallása«, hogy Magyarországnak joga van a teljes önállásra” – mondta ki a balközép párt kulcsmondatát (amit néhány év múlva mint „lyukas mogyorót” gúnyolt). Amikor azt írta, hogy „az Ellenőr igyekezni fog a régi görög tragoediák szerint hatni: vagyis iszonyt gerjeszteni a gonoszság iránt s részvétet az erényhez [...]. S mindez nem zárja ki [...] sem az éles gúnyt, sem a kedélyes játsziságot” – ekkor még megmaradt a népszerűsége törekvő ellenzéki lapok hangneménél. Ám a következő politikusi és hírlapírói hitvallást előtte valószínűleg nem írták még le magyarul: „»Megverek valakit, vagy engem valaki« – ez az alkotmányos pártélet jelszava, kiváltképpen a sajtóban.”⁴⁷ Az erőpolitika nyers megfogalmazásakor ő még csak a szavakra, a stílusra gondolhatott, ám „iskolájának” tagjai közül volt, aki ezt szó szerint gyakorolta is (például Verhovay Gyula és a Függetlenség c. lap köre⁴⁸).

⁴⁵ VERHOVAY Gyula, *Az álarcz korszaka*, Bp., 1889, 16–17.

⁴⁶ Talán erre utalt Verhovay, mondván: „Csernátonty könnyű volt megnyerni Tisza Kálmánnak. Emberismerete [...] nemcsak a kitűnő tollharczost fedezte föl Csernátontyban, hanem egyúttal a hálára és odaadásra képes hű fegyverforgatót.” VERHOVAY 1889, *i. m.*, 15.

⁴⁷ Ellenőr, 1. évf., 1. sz., 1869. március 1., 1.

⁴⁸ „Fiatal volt a szerkesztőség, de gyors kezű és erős öklű – emlékezett vissza Verhovay. – [...] Töltött pisztoly az íróasztalon, éles kard a szék karfáján, a még csak félig berendezett szerkesztőség első kellekei közé tartozott. [...] Tollunk egy volt mindegyikünknek, fegyverünk több.” Idézi SZABÓ Dániel, *A botrányhős Verhovay = Skandalum: Magyar közéleti botrányok 1843–1991*, összeáll. GERŐ András, Bp., 1993, 61; a szerkesztőség berendezkedett a rendszeres párbajokra, lásd HOITSY Pál, *A frakkos banda és a „Függetlenség” első hónapjai = Budapesti Újságírók Egyesülete jubiláris almanach*, Bp., 1917, 137.

A politikai függetlenség és a kérelmetlen harc együttes hangoztatása az országgyűlési választási kampány része volt. Nyilván nem véletlenül mindössze kilenc nappal a választások kezdete előtt indult meg az Ellenőr, amelynek érzékeltetett függetlenségével éles ellentétben állt az a teljes lapot elborító kampány, amelyben Csernátony legfeljebb önmagát futtatta,⁴⁹ de főképpen személyeskedő lejáratosokkal támadt a Deák-párt néhány vezetőjére (Eötvösre, Pulszkyra) – és az előzmények után nem meglepő módon, Jókaira. Az angol mintára hivatkozó hírlapi névtelenséget csak a választások lezárulása után vezette be (bár A Hon azt már régebben gyakorolta).

Első sajtópereit Csávolszky Lajos (Scorpio) vezércikkei miatt kapta az Ellenőr már júniustól, és míg az esküdtszék az állami intézmények elleni támadásait a sajtószabadsággal összhangban állónak értékelte, a tisztségviselők elleni méltatlan támadásért kemény fogházbüntetésre ítélte.⁵⁰

Csernátony hamarosan a balközép párt elvekhez hű részét is felháborította. Tisza hatalomra törését már a kortárs publicisták is részletesen elemezték. Ezekben az elemzésekben fontos szerepet kapott Csernátony, aki mintegy előre kimondta, a párthíveket felkészítette azokra a lépésekre, amelyeket Tisza még nem kívánt felfedni. A függetlenségi program feladása és a kiegyezés elfogadása Csernátony vezércikkeiben jelent meg 1872-től, miközben Tisza Kálmán évekig az elvhűséget hangoztatta, és tiltakozott még a feltételezés ellen is. Csernátony írta le azt a hasonlatot az elvekhez ragaszkodó balközépi politikáról – „rettenetes lyukas mogoró azon egész elmélet, mely szerint az ellenzék nem ismerheti el a meglévő [közjogi] alapot”⁵¹ –, amellyel aztán egyre élesebben gúnyolta párttársait,⁵² és amely aztán a magyar politika egyik cinikus jelszava lett azok ellen, akik nem voltak megvásárolhatók pillanatnyi érdekek alapján.

Csernátony politikai lakáj volt, önszántából, de nem volt megvesztegethető ember. Ez a kettős vonása magyarázhatja, hogy sokáig talált olyanokat, akik magánemberi tartása miatt hajlandók voltak közösséget vállalni vele egy-egy meghatározott kérdésben. Ilyen eset volt például 1871 őszén az általa indított sajtó- és aláírási akció a „banditairódalom”, a pesti német zugsajtó visszaszorítására, hirdetései megvonására (kissé védegyeleti szellemben). A Csernátony fogalmazta levelet a tíz legnagyobb országos napilap szerkesztője aláírta – pártállástól függetlenül.⁵³

A parlamenti képviselő Csernátony és a publicista-lapszerkesztő összehangoltan, szükség szerinti „munkamegosztással” működött. Tisza Kálmánnak már nem voltak Kossuthhoz hasonló fenntartásai az összeférhetetlenséggel, igaz, ez most az ő érdekeit szolgálta.

⁴⁹ Vö. „Csernátony-párt”, *Nyilatkozat*, Ellenőr, 1. évf., 6. sz., 1869. március 6., 23.

⁵⁰ RÉVÉSZ T. Mihály, *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875*, Bp., Akadémiai, 1986, 197–199, 234.

⁵¹ Idézi VERHOVAY 1889, *i. m.*, 18.

⁵² Vö. [ifj. ÁBRÁNYI Kornél] II-İK KÁKAI ARANYOS, *Tisza Kálmán: Politikai élet- és jellemrajz*, Bp., Athenaeum, 1878, 117–118, 139.

⁵³ CSÁSZTVAY Tünde, *A zugsírkászok ellen*, <http://www.hunbook.hu/index.php?op=news&id=148> (2008. 09.21).

Csernátony főszerepet játszott gróf Lónyay Menyhért miniszterelnök megbuktatásában. Az 1872. év ismét választási év volt, s a kormányzó Deák-párt ellenzékei ismét fontos kampányszerepet adtak a sajtónak. Az év elején a szélsőbal egyik vezetője, Simonyi Ernő Szombati Lapok címmel indított újságot, amelyben mint fő kérdést állította előtérbe a korrupciót, külön rovatot is létesítve e kérdésnek (*Szabad a vásár*).⁵⁴ Kosuth levelekkel biztatta Simonyit a minél erősebb korrupcióellenes kampányra. Csernátony az Ellenőrben nem kívánta ezt a politikailag jól kamatoztatható területet szó nélkül átengedni a szélsőbalnak. Az egyre kevésbé kedvelt és közismerten gazdagodó miniszterelnök szinte tálcán kínálta magát a sajtónak. Lónyay tisztázatlan ügyeit először a kormánypárti Pesti Napló két nyári száma hozta szóba. A nyáron lezajlott országgyűlési választásokon komoly kudarcot szenvedtek a baloldali pártok, ami csak erősítette támadó kedvüket. A Pesti Naplót követően hosszú szünet után csak november 16-án jelent meg Csernátony *Anyagi fejlődés* c. publicisztikája (nem is fő helyen, maga elé engedve a címlapon Mezei Ernő vezércikkét). Ebben, már ismert taktikája szerint, előbb egy általában megőrző, sejtelmes megállapítást tett, majd folytatólag egy olyan ügyben fogalmazott meg kérdéseket, amelyben tulajdonképpen nincs is vesztes, nincs is igazán probléma – viszont a bevezető megtette hatását, hogy legalábbis gyanúsnak hasson. „Gróf Lónyay Menyhért miniszter úrnak van joga uradalmat uradalomra vásárolni, maga és grófi családja számára, ha mindjárt a gróf Lónyay Menyhért úr minisztersége alatt koldusodik is a nemzet s évről évre nagyobb deficitbe süllyedez az ország; ezen kettős tapasztalás csak annyit bizonyítván, hogy gróf Lónyay Menyhért miniszter úr élelmes ember, míg szegény hazánk élhetetlen ország” – fogalmazott tetszetős demagógiával. Aztán adatokkal alátámasztva elmondta a Hunyad megyei, addig állami vasbánya eladását és a megyében fekvő Lónyay-birtok faállományának valószínű felhasználását. „Az állami vasbányák *többet* fognak jövedelmezni az 50 évre szóló bérlet folytán mint eddig; s gróf Lónyay Menyhért kormányelnök úr farkadinai birtoka sem vesz általa semmit – folytatta. – Mi eshetik hát kifogás alá ezen mindenkire nézve nyereséges eljárásban? Semmi. Mi csak bizonyítékul említettük fel az egész históriát *anyagi fejlődésünk* kétségtelenségére és sokoldalúságára, s kimutatni akartuk ezen legújabb adattal is a tényt, miszerint nálunk [...] az állam érdeke és gróf Lónyay Menyhért miniszter úr magánérdeke mily karöltve járnak, mindkettőnek aránylagos javára.”⁵⁵

Ez a cikk szombaton jelent meg, majd a következő hétfői parlamenti felszólalásában Csernátony mindenféle kérdéstről hosszasan, elkalandozva beszélt, s a végén, mintegy rutinszerűen a kiegyezési rendszer ellen támadt: „Ha tehát sem politikailag, sem civilisationalis, sem anyagi tekintetben ezen kormányrendszernek létjoga nincs – mondta –, legalább megvárhattuk volna, hogy legyen a magyar nemzeti szempontból létjoga; és ha ebből sincs, mi szempontból van? mert azzal nem elégszik meg az ország, hogy önök miniszterek legyenek és házakat építtessenek és uradalmakat vásároljanak; ez nem létjog. (Bal felől zajos helyeslés, jobb felől nagy zaj és felkiáltások: rendre!)”⁵⁶ A házelnök

⁵⁴ *A magyar sajtó története*, II/2, i. m., 128–129.

⁵⁵ *Ellenőr*, 4. évf., 266. sz., 1872. november 16., 1, kiemelések az eredetiben.

⁵⁶ *Ellenőr*, 4. évf., 268. sz., 1872. november 19., 2 (parlamenti beszámoló).

felszólította, hogy magyarázza meg szavait. Csernátony erre várt: megmagyarázta – miközben azt hangoztatta, hogy senkit sem akar gyanúsítani, mert nincsenek dokumentumai. A Ház jelentős része, részben a frakcióhatárokat is átlépve, felháborodott Csernátony eljárásán, képmutató rágalmazásán.

Pusztán a tények leírása nem képes érzékeltetni a későbbi eseményeket nem kis részben megmagyarázó légkört. Ehhez Csernátony mint parlamenti jelenség felidézése szükséges. „Közép termet, sovány, sőt szikár alak – jellemezte Eötvös Károly. –

Szemeinek fénye gyanakvással volt tele. Lassan fordította szemeit is, fejét is, ha valakire akart nézni. [...]

Ha bösz zivatar dúlt a parlamentben s kipirult arcok és harsány és dühös hangok összejátszása uralkodott minden oldalon: Csernátony nyugodtan ült, mereven nézett egy pontra s állát tartotta kezével.

Düh és harag sohase látszott arczán, de nevetni sem tudott.

[...] Aki nem tud nevetni ott, ahol mindenki nevet: attól félni kell. Csernátony a nagy nyilvánosság előtt soha nem nevetett.

Járása lassú és óvatos volt. Tekintete aggodalmas. Keze mozdulatai, ha mikor beszélt, vontatottak és merevek. Hangja recsegő, beszéde egyhangú, kimért, minden lelkesedéstől, ábrándtól, bölcselő elmélettől ment. Sohasem a dolgok, a kérdések, az ügyek, az elvek bírták a felszólalásra, hanem mindig a személyek. És sohasem azért, hogy megvédjen, hanem mindig azért, hogy megtámadjon valakit.⁵⁷

„Csernátony fölvette a cvikkerjét és figyelmesen rám nézett. Olyan a tekintete, mintha az agyvelőmet szedegetné ki kávéskanállal” – ragadta meg Mikszáth tömören az egyéniségét.⁵⁸

A Csernátony teremtette légkörből szinte törvényszerűen következett, hogy Lónyay szerencsétlenül válaszolt: az ő harmincéves politikai múltja tiszta, de utal Csernátony tisztázatlan múltjára. Ezzel sikerült ismét visszaállítania a képviselők párhovatarozás szerinti reakcióját. Csernátony viszontválaszt adott, látszólag megalázkodva, és az ártatlan kérdését hangoztatva, majd a következő napokban is ugyanilyen módon állította lapja központjába az ügyet, sűrűn hangsúlyozva kiinduló alapelvét: „én egyszerűleg azt tartom, hogy ezen országban mindenkinek van joga gyarapodni, *de a minisztereknek nincs ehhez joguk még a legbecsületesebb módon sem*, akkor, midőn az ország deficitben van.”⁵⁹

Ettől kezdve a magyar sajtó a parlamenti botrányral foglalkozott, az Ellenőr pedig minden nap közölte a többi napilap beszámolóit a botrányról, olykor szó szerint. A többség a parlamentarizmus megbecstelenítésének tekintette a történeteket amellet is, hogy Lónyay válaszát szerencsétlennnek tartotta. Csernátony bocsánatot kért a háztól, de

⁵⁷ EÖTVÖS Károly, *Csernátony halálakor (1901)* = Uő, *Magyar alakok*, Bp., Révai Testvérek, 1908, 154–155.

⁵⁸ *A T. Házból (Egy mameluk képviselő előadása nyomán)*, Pesti Hirlap, 1884. december 14. MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, XIX, kiad. REJTŐ István, Bp., Akadémiai, 1974 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 69), 169.

⁵⁹ Ellenőr, 4. évf., 269. sz., 1872. november 20., 1, kiemelés az eredetiben.

ugyanakkor a balközép nyilatkozatot tett közzé: „Csernátony Lajost, mint eddig, úgy ezentúl is a párt tiszteletreméltó hasznos tagjának tekinti.”⁶⁰ Erre a nyilatkozatra azért is szükség volt, mert a sajtó 1872 november végén ismét elővette Csernátony emigrációs árulási ügyét. (Végül a Reform november 24-ei száma közölte Irányi Dániel levelét, amelyben hosszadalmasan és kevésbé meggyőzően kimagyarázta Csernátony kizárását az emigrációból.)

Csernátony taktikájában a lejáratást kiegészítette az előnyök kilátásba helyezése. „...Folyvást a hatalomra jutás áldásait rejtette a sorok közé, s kecsgettette vele a tönkrejutás szélén álló, vagy kormánypárti protectió gyönyöreire áhítózó balközépi publicumot” – állapította meg ifj. Ábrányi Kornél.⁶¹ Csernátony sikerrel járt: Tisza pártjának sikerült kormányt buktatnia, s a közvélemény szemében Csernátony ebben főszerepet játszott. A siker azonban nem tette elfogadhatóvá személyét és harcmódozatát. A konzervatív liberális ifj. Ábrányi Kornél véleménye Csernátony hírnevének csúcán született. „...Csernátony mindjárt eleinte oly hatalomra vergődött – írta –, hogy gyűlölködő, epés, kárörvendő, cynikus, szívtelenül kiméletlen és kiméletlenül gúnyos, az igazság iránt teljesen érzéketlen, s a röhögtető durvaságok, durva ráfogások, és a viszonzhatatlan piszkolódásokban mesteri egyénisége rövid idő alatt corrupválhatta az egész sajtót, sőt a közönséget is...”⁶² Baloldalról, a Függetlenségi párt felől az egykori tanítvány, Verhovay Gyula hasonlóan ítélte meg: Csernátony cikkei az Ellenőrben „...mesterileg igyekeztek az iránytalanságot iránytűvé, az elvtelenséget elvvé kijelölni... Általában véve Csernátony sötét vére és sötét világnézlete uralkodtak a pártügyek megítélésében.”⁶³

Csernátony kétségtelenül akkor volt elemében, ha sikerült botrányt kavarnia. A felháborodás és a viszolygás keltette hullámok azonban azt is elfödtek, hogy sok információt gyűjtött össze, és a kikutatott adatok, összefüggések birtokában indította meg támadásainak jelentős részét. Azt is mondhatnánk mai terminológiával, hogy meghonosította az oknyomozó újságírást. Ennek hajtóereje azonban nem az igazság kiderítése volt: oknyomozást kizárólag az ellenpárt vezetőivel kapcsolatban végzett, s politikai botránykeltés vezérelte.

Hatása 1875-ben, a Deák-párt és a balközép fúziójával, a Szabadelvű párt létrejöttével, majd Tisza Kálmán hatalomra jutásával megváltozott. A lényegét tekintve ellenzéki publicisztikai eszköztár ettől kezdve az ellenzék ellen irányult hatalmi pozícióból, ami nem csak sokakat szembefordított vele a korábbi hívei közül, hanem a közvélemény számára is ekkor kezdett világossá válni, hogy az igazság szenvedélyes szolgálata, a közéleti tisztaság követelése, a nyilvánosság szolgálata helyett a pártérdek, sőt még ennél is szűkebben Tisza Kálmán érdeke mozgatta Csernátont. „Ennek következtében volt ellenzéki olvasótábora ott-hagyta” – összegezte a hatást az Ellenőr kiadója, azaz a szá-

⁶⁰ KECSKEMÉTHY Aurél, *Lónyay Menyhért miniszterelnökségének története* = KÁKAY ARANYOS, *Nagy férfaink: Legújabb fény- és árnyképek*, Bp., 1874, 212.

⁶¹ Ifj. ÁBRÁNYI 1878, *i. m.*, 118.

⁶² [Ifj. ÁBRÁNYI Kornél] KÁKAY ARANYOS NO 2., *Ujabb országgyűlési fény- és árnyképek*, Bp., Athenaeum, 1877, 64.

⁶³ VERHOVAY 1889, *i. m.*, 15.

mokat néző üzletember.⁶⁴ Az Ellenőr nem volt sikeres hírlap – Csengery Antal „kis lap”-nak nevezte 1869-ben⁶⁵ –, példányszáma igen mérsékelt maradt és seholy nyilvánosságra.

Mivel nem elvek, hanem a pártérdek szolgálata volt Csernátóy irányítúje, előfordult, hogy saját nézeteinek megfogalmazása nem állt a pártérdekkel összhangban, amin radikális nézetváltóztatással kellett segítenie.⁶⁶ Az 1870-es évek végén Mikszáth Csernátóyt még mint Istóczy antiszemita társát idézte fel,⁶⁷ ez valószínűleg *Zsidóinkról* című cikksorozatára vonatkozott, amely az Ellenőr 1874. szeptember 23–27-i számaiban jelent meg. Nagy felháborodást váltott ki, pamfletek is tiltakoztak ellene.⁶⁸ A zsidókérdéssel foglalkozó újabb, a Nemzet 1882. szeptember 5. és 20. közötti számaiban négy részletben publikált, *Zsidóinkhoz* c. cikksorozatát azonban már úgy tekinti a történeti irodalom, mint amely Tisza Kálmán álláspontját tükrözve, „...élesen elítélte az antiszemitizmust”⁶⁹ (noha továbbra is kitarított a teljes magyarosodás szorgalmazása mellett).

Az 1870-es évek végével az Ellenőr hatóköre egészen összeszűkült, a piszkolódó botránylap megszélidült és unalmas kormánylap lett. Csernátóy alig járt be a szerkesztőségbe,⁷⁰ majd 1877-ben át is adta a szerkesztést kevésbé karakteres munkatársainak: előbb Palásthy Sándornak, tőle egy évvel később Hindy Árpád vette át, aki egészen a lap megszűnéséig megmaradt szerkesztőnek (és közben 1882–1885-ig a Belügyminisztérium sajtóosztályának vezetője is volt, ami az összeférhetetlenség fogalmának eltűnésére figyelmeztet⁷¹). Csernátóy megmaradt ugyan korábbi lapja munkatársának, de mind kevesebbet írt. Nevét leginkább 1878-ban elindított glossza-rovata, a *Rovás* örizte. Aránylag rövid írásaiban folytatódtak a szúrások, a személyek gyakran rágalmozásig menő támadása, kormányoldalról az ellenzékkel szemben. Azok az újságírók, akik fiatalon az Ellenőrben tőle tanulták el az ellenzéki sajtóharcmodort, ekkor már nem ritkán

⁶⁴ *Az 50 éves Pesti Hírlap jubileumi albuma 1878–1928*, Bp., 1928, 10.

⁶⁵ CSENERY Antal *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1928, 531: bályához 1869. május 19-én írt levél.

⁶⁶ Egy ellenőrizhetetlen adat szerint 1875 és 1882 között Csernátóy a Szabadelvű párt sajtófőnöke volt. TELEKI Sándor *Emlékezései*, vál., s. a. r., előszó, jegyz. GÖRÖG Lívia, Bp., Szépirodalmi, 1958, 518.

⁶⁷ „Innen-onnan egy évtizede lesz, amióta Csernátóy megindította hirhedt cikksorozatát a zsidók ellen: a vallásgyűlölet mezején ez volt az utolsó elvetett mag; nem kelt ki: még csak csírája sem támadt. [...] Csernátóy, Istóczy támadásai azon a vádon alapultak, hogy a zsidóság nem magyarosodik, s mintegy elkülönzi magát a társadalom egyéb rétegeitől, németül beszél, s kevés hazafiságot tanusít a közügyekben, melyek nem is érdeklík.” MIKSZÁTH Kálmán, *A szegedi zsidók*, Szegedi Napló, 1879. július 29. = MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, VII, kiad. NACSÁDY József, Bp., Akadémiai, 1968 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 57), 70.

⁶⁸ HOFFMANN Mór, *Zsidóinkról! Igaza van-e Csernátóy Lajos úrnak vagy nem?*, Nagykanizsa, 1874; FRANK Mór, *Helyesen ítélte-e meg Csernátóy Lajos a zsidókat?*, Bp., 1874. Vö. részletesen: GYURGYÁK János, *A zsidókérdés Magyarországon*, Bp., Osiris, 2001, 278.

⁶⁹ KUBINSZKY Judit, *Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890*, Bp., Kossuth, 1976, 166–167.

⁷⁰ VÁRADI Antal, *A régi redakciókból* = Uő, *Emlékeim*, Bp., 1905, 166–167. A szerkesztőség a kiadó, a Légrády testvérek épületében volt.

⁷¹ A lapszerkesztés és a hivatalnoki állás összeegyeztethetlenségét 1871-ben kimondta az igazságügyi miniszter, amikor dr. Dárday Sándornak le kellett mondania miniszteri titkári állásáról, mert a Jogtudományi Közlöny szerkesztését kívánta megtartani. Pesti Napló, 22. évf., 161. sz., 1871. július 15., esti kiad., 2.

ellene fordították és továbbfejlesztették a megtanultakat. Csávolszky Lajos volt közülük a legjelentősebb; neki a publicisztikai modorát jellemző Scorpio írói nevet Csernátony adta. 1873-ban kilépett a szerkesztőségéből, a következő évben Baloldal címmel indított újságot, amelynek folytatása, az Egyetértés a századvég egyik fontos ellenzéki fóruma lett. Mezei Ernő vele együtt ment el az Ellenőrtől, s Csávolszky lapjainak főmunkatársa, vezércikkírója lett. Verhovay Gyula csak 1875-ben, a pártfúzió miatt lépett ki Csernátony lapjától, ő is az Egyetértés politikai publicistája lett, míg 1879-ben meg nem alapította a Függetlenséget. A kevésbé harcias Borostyáni Nándor is megvált az Ellenőrtől, és 1876-tól a Budapesti Napilap tulajdonos-szerkesztője lett.

Csernátony publicisztikai eszközein túlhaladt az idő. „Igen, az történt, hogy legelőször csak az irány gorombaságában folyt a licitáció skáláról skálára, a Csernátony Lajos által elvetett mag kelt ki s növekedett folytonosan – készítette el a diagnózist Mikszáth Kálmán. –

De egy idő múlva már ez sem volt elég. A pecérdús szitkok és mocskolások özönét megszokta a publikum, mint az erősen paprikás ételt, s mindig följebb-följebb kellett vinni, aminthogy folyton is támadnak a zsunalisztikában egyének, kik egész passzióval kéjelegtek az undorító átkozódásokban.

Akik pedig elmaradtak amögött s nem bírták követni a »vezérek« frázisaikban, más fegyverhez voltak kénytelenek nyúlni, hogy magukat a főlszínen tarthassák. Bekopogtattak a magánviszonyok ajtaján...”

Mikszáth azonban nem állt meg a kórképnél, hanem a következményeket is számba vette, és szokásától eltérően morális perspektívát adott a jelenségnek: „...Ha a magyar sajtó lejárja magát, pedig igen közel jár ahhoz – folytatta –, egyértelmű az a szabad szó-lás és az alkotmány lejárásával.

A sajtó, mely a nagyközönség öre, mely fölügyel az alkotmányra, mely képviseli a közvéleményt, maga ássa önmaga alatt a vermet, s míg teli szájjal szidja a korrupciót, maga is napról napra romlik, tekintélye hanyatlak, intenciója »nemtelenné« lesz, szava hazug, célzata rágalom, léte hazugság.

Ki fogja elhinni, ha egyszer igaz akar lenni?

S mi lesz abból az országból, ahol senkinek sem hisznek el semmit?”⁷²

1882. szeptember 1-jével a két, olvasóközönségét nagyrészt elvesztett kormánypárti napilapot, A Hont és az Ellenőrt egyesítették, és Nemzet címmel folytatták. Csernátony főmunkatársként írta tovább a *Rovást*.⁷³

Elég kézenfekvő, hogy Tisza Kálmán is új megoldást keresett lojális sajtójára. Nem tudjuk, hogy Csernátony stílusa lett-e kínos számára, amikor már miniszterelnök lett, vagy amiatt keresett új, támogatható lapot, mert Csernátony visszalépett az Ellenőr szerkesztésétől, s a lap erőteljesen hanyatlott. Csernátony halálakor Tisza Kálmán is megemlékezett róla a Vasárnapi Újságban, de írása kettejük közeli kapcsolatának elismerése

⁷² MIKSZÁTH Kálmán, *Szeged, 1880. aug. 27.*, Szegedi Napló, 1880. augusztus 29. = MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok*, IX, kiad. NACSÁDY József, Bp., Akadémiai, 1969 (Mikszáth Kálmán Összes Művei, 59), 130–132.

⁷³ *A magyar sajtó története*, II/2, i. m., 278–285, 288–292.

mellett is távolságtartást érzékeltetett. Nem tagadta Csernátorny modorának szélsőséges jegyeit, élességét, csak éppen azt állította (alátámasztás nélkül), hogy jogtalanul tulajdonítják neki a magánember és magánélet, az ellenfél családja támadásának megindítását a magyar sajtóban. Elismeri tényként, hogy voltak követői, „de ezeken kívül is minden fiatal s néha az öregebb journalista is, ha sértő, ha kiméletlen, ha igaztalan volt, azt mondta: hja, én a Csernátorny iskoláját követem!”⁷⁴

Mindenesetre 1878 karácsonyán megjelent az Ellenőr korábbi kiadójának, a Légrády testvéreknek a saját tulajdonú lapja, a Pesti Hírlap mutatványszáma, programadó vezércikkében az egykori Ellenőréhez nagyon hasonló célkitűzéseket rögzítve (nem lesz pártlap; nem valamelyik párt vagy a kormány, hanem a közönség igényét kívánja kielégíteni). És kauciójához az első hozzájárulást ismét Tisza Kálmán adta, szintén 2000 forintot.⁷⁵ Ennek alapján akár az a feltételezés sem lehet kizárt, hogy mind az Ellenőr, mind a Pesti Hírlap programja Tisza Kálmán sajtóelképzeléseit tükrözte. Kétségtelen, hogy az Ellenőr, pártpolitikai hasznossága ellenére sem tudta teljesíteni a célkitűzést, és a botrányok körüli napoktól eltekintve, nem tudott tartós sikert elérni. A Pesti Hírlap viszont az első nagy sikert arató hírlap lett, az üzleti hasznot és a polgárság információs és kulturális igényeinek kielégítését össze tudta egyeztetni.

Csernátorny a későbbiekben elsősorban képviselő maradt, majd ott is egyre kevesebbet szerepelt. Visszahúzódására érdekes bizonyosság a nyolcvanas évek végéről a Magyar Salon c. folyóiratnak az a füzete, amelyet a magyar hírlapirodalomnak szánt, s amelyben a kor minden tekintélyes újságírója, szerkesztője megírta vagy emlékeit, vagy a sajtóélet, illetve a sajtóüzem valamelyik részének bemutatását – Csernátornynak azonban nincs benne írása.⁷⁶ Később, a századfordulóra már nevét is alig ismerték. Visszahúzódva, igénytelenül élt, és hagyatéki leltára bizonyítja, hogy magánemberként szerény volt, nem hasznosította befolyását, még kitüntetést sem kapott. Végrendeletében Tisza Kálmánra hagyta közéleti pályafutásának emlékeit: a fiumei díszpolgári oklevelet és választási mandátumigazolásait. A folyószámláján lévő szerény összeget a Magyarországi Hírlapírók Nyugdíjintézetére illetve a Magyar Írók Segélyegyesületére hagyta, akárcsak a lakberendezési tárgyainak elárverezéséből befolyó összeget. Teljes hagyatéka 22 ezer koronát tett ki, ami alig volt magasabb, mint egy napilap kauciójának összege. Mindössze tíz újságíró és politikus társára hagyott egy-egy emléktárgyat, valamint lapjainak bekötött példányát Gajári Ödönre⁷⁷ – aki alig két év múlva elindította a gróf Tisza István miniszterelnökhöz közeli Az Újságot, benne Kóbor Tamás *Rovás* rovatával.

Halálakor minden jelentős hírlap közölt róla nekrológot. Volt, amelyik megállapította, hogy „Csernátorny publicisztikai tevékenységének mindenesetre nagy része van abban, hogy a liberalis irányzat általános meggyőződésé vált...”,⁷⁸ de ezt a levegőben maradt

⁷⁴ TISZA Kálmán, *Csernátornyról*, Vasárnapi Ujság, 48. évf., 10. sz., 1901. március 10., 157.

⁷⁵ *Az 50 éves Pesti Hírlap*, i. m., 39.

⁷⁶ Magyar Salon, 1888, VIII. köt., 1. sz.

⁷⁷ OSZK Kézirattár, Analekta 933: 13., 14., 17. sz. iratok. A végrendelet teljes szövege megjelent a Magyar Nemzet c. hírlapban.

⁷⁸ Magyar Hírlap, 11. évf., 64. sz., 1901. március 5., 8.

megállapítást nem kötötte össze azokkal a negatívumokkal, amelyeket ez után felsorolt. Nyilván mint a magyar politikai sajtót megteremtő nagy liberális nemzedék tagjára gondolt, bár még így is túlzó ez a kijelentés. Ritka eset, hogy akinek életművét méltatják, abból a kártékonyat, a káros hatást emeljék ki, s még saját pártklubjának tagjai is legfeljebb csak lágyabban fogalmazzák meg ugyanazt, amit ellenfelei. Beksics Gusztáv, Csernátó egykori lapja utódjának, a Magyar Nemzetnek társszerkesztője így írt: „Az ő alakjával előtérben megfesthetnők a magyar harcias publicisztika képét. Sőt harczokra fegyverzettebb, fájdalom, személyeskedőbb politikai irodalom sehol sem volt, mint melyet Csernátó Lajos képviselt. Nem, még az angol csatairodalom hőskorában sem.”⁷⁹ A Vasárnapi Újság megemlékezésében ezt emelte ki: „Harczot, küzdelmet, engesztelhetetlen párttusát jelentett [...] Csernátó Lajos neve. Élesebb, szenvedélyesebb tollú politikai hírlapíró alig volt Magyarországon. [...] Nem stíljével hatott, mert nehezen bírta magát kifejezni, hanem súlyt, élt tudott adni minden mondatának.”⁸⁰ A függetlenségi Egyetértés megfogalmazásában: „A parlamentben a Tisza–Ghyczy-vezette balközéphez csatlakozott, s ennek volt elszánt, bátor, gyűlölködő, élesnyelvű harcosa mind a képviselőházban, mind a sajtóban. [...] A később gyakran túlzásba jutott politikai és hírlapi polémiának ő volt nálunk megalapítója...”⁸¹ S végül a függetlenségi Eötvös Károly Csernátó halálakor írt hosszú portréjában így fogalmazott: „Nyilai mérgezetek voltak. Támadásai eleinte nagyon fájtak, azután dühbe hozták az embert, erős haragra s keserű bosszúállásra izgatták gyakran a báránylelkűt is. [...] Azt a hangot, mely tőle indult ki, azelőtt a magyar időszaki sajtó nem ismerte. [...] Ki akarta a közügyek mezejéről irtani az ellenpárt férfait.”⁸²

Eötvös jóslata bevált: „Írásai, cikkei borzasztók – írta –. Nem hiszem, hogy ezeket valaki valaha összegyűjtse. Jó lélek nem találta élvezetet ezek olvasásában. Nem is értené meg a legnagyobb részét.”⁸³ Valóban, publicisztikája nem jelent meg kötetben – amivel kicsit is neves újságíró kortársai között egyedül állt –, s mindössze két angolból fordított munkája jelent meg könyv formájában, amiben még a sokat kritizált magyar sajtónyelvből is kilógó rossz stílusa szintén szerepet játszhatott. A Borsszem Jankó Csernátó önparódiájának álcázott karikírozása szerint: „Stylen oly gazdagítása a magyar fordulatoknak, melyről még évszázadok múlva is rám fognak ismerni, s melynek legfényesebb oldala az, hogy nem lehet rábizonyítani származását. Bízvást mondhatom, hogy cikkeim legmagyarabb sorai azok, melyeket francia, angol vagy német írókból idézek.”⁸⁴

Csernátó nem újságírói vagy lapszerkesztői munkásságával, főleg nem eszmevuttatásaival hatott – ezek hiányoztak cikkeiből –, hanem modorával, a közéleti illemhatárok átlépésének bátorságával, a botrány politikai hasznosságának demonstrálásával. Modern

⁷⁹ BEKSICS Gusztáv, *Csernátó*, Magyar Nemzet, 20. évf., 65. sz., 1901. március 6., 1.

⁸⁰ Vasárnapi Újság, 48. évf., 10. sz., 1901. március 10., 157–158.

⁸¹ Egyetértés, 35. évf., 64. sz., 1901. március 5., 5.

⁸² EÖTVÖS, *i. m.*, 148, 153.

⁸³ EÖTVÖS, *i. m.*, 159.

⁸⁴ *Csernátó Autobiográfia*, Borsszem Jankó, 4. évf., 192. sz., 1871. szeptember 3., 904.

újságírói jelenség volt, aki már nem irodalmi teljesítménye miatt figyelemre méltó, hanem egyéniségével és a nyilvánosságra hozott ügyekkel. A korábban eszmények követésére buzdító, elméleteket megvitató és az angol gentlemaneknek elképzelt sajtót reprodukáló magyar hírlapi életben ő szabadította fel azt a nyersséget, durvaságot, amely a magyar politizáló réteg jelentős részének tényleges kulturális állapotával összhangban állt. Tulajdonképpen a választási korteskedés rágalmaiban és durvaságokban dúskáló hangnemét emelte be a politikai napisajtóba. Vele ért véget a magyar hírlapi publicisztika irodalmi és szónoki igényű korszaka. A hangnem és a támadás jellege, amit meghonosított – talán francia mintára, mint kortársai állították, de talán inkább magyar kortesmintára és egy durva lelkületű egyéniség kifejezéséeként –, az angol, francia vagy német sajtóban a bulvárstílus képviselőjévé tette volna. Egy iskolázottabb, városiasabb, erősebben polgárosult és tagoltabb társadalomban a tömegsajtó népszerű publicistája lett volna, az adott hazai körülmények között azonban megmaradt csak a parlamenti pártklub és a szimpatizáló újságolvasók szűk köre számára elfogadott, rövid életű – de messzi kihatású – újtónak. Találón értékelte támadó cikkeit a Magyar Hírlap: „tényleges politikai siker[ük] nem volt, de annál nagyobb gyönyörűséggel olvasták azokat ama politikusok, akik a klubbéletől sokszor nem látták meg az ország életét.”⁸⁵ Kisebb mértékben Kosuth Lajosnak, sokkal inkább Tisza Kálmánnak nagy politikai szolgálatokat tett, de ezeket a politikai élet és a közvélemény többsége nem értékelte, sőt olykor éppen elítélte. Működéséből semmi megbecsülésre méltó sem maradt fenn. Csernátony, akárcsak legjobb tanítványai, elhagyatva halt meg; de magukra maradásuk éles ellentétben áll hatásukkal.

⁸⁵ Magyar Hírlap, 11. évf., 64. sz., 1901. március 5., 8.